

НАРОДНЕ ЛІКУВАННЯ ДЕЯКИМИ ВИДАМИ ГРИБІВ

У статті зроблено спробу дослідити засоби народного лікування грибами, зокрема білими грибами й мухоморами, та лексику, яка їх репрезентує, що є джерелом не лише діалектологічних пошуків, але й етнолінгвістичних.

Ключові слова: білий гриб, мухомор, діалектологія, етнолінгвістика, збиральництво, мікологія, лікувальні властивості, замовляння.

Тематична група лексики (ТГЛ) збиральництва грибів, ягід, дикорослих плодів є однією з найбільш архаїчних, що сягає своїм корінням у палеолітичну древність.

Під час збирання, систематизації мовного матеріалу досліджуваної ТГЛ (назв грибів) набуває виразних рис і низка екстралінгвістичних факторів, зокрема поняття “їстівності” / “неїстівності”, розрізнення чого відбувається, як стверджують мікологи, водночас і на основі смакових властивостей (добрі на смак чи гіркуваті) або запаху (приємно пахнуть чи неприємно)¹. Це дає нам підстави припускати, що саме ці ознаки допомагали древнім хоч трохи зорієнтуватися серед великої кількості організмів (грибів) і визначитися, які гриби можна їсти, а які ні, оскільки й до сьогодні серед мікологів немає єдиної думки щодо їх місця в системі органічного світу. Проте дослідники схиляються до думки, що гриби займають проміжне місце між рослинами й тваринами, настільки унікальними є їхні властивості, серед яких відзначають і лікувальні властивості грибів. Вони є продуцентами біологічно активних речовин: білка, амінокислот, антибіотиків, ферментів, великої кількості вітамінів тощо². Наука про лікування грибами різних хвороб називається фунготерапією.

Тож метою нашої розвідки є дослідження народного лікування грибами, зокрема білими грибами та мухоморами, а також лексики, яка їх репрезентує, що є джерелом не лише діалектологічних

¹ Зерова М.Я. Їстівні та отруйні гриби України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 6; Дудка І.А., Вассер С.П. Грибы: Справочник миколога и грибника. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 148 та інші.

² Дудка І.А., Вассер С.П. Грибы: Справочник миколога и грибника. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 97, 9; Вассер С.П. Съедобные и ядовитые грибы Карпат. – Ужгород: Карпаты, 1990. – С. 5, 88; Семенов А.И. О грибах и грибниках: Справочник по сбору грибов в Крыму. – Симферополь: Таврия, 1990. – С. 13 та інші.

пошуків, але й етнолінгвістичних. Неабияка цінність, на нашу думку, польового матеріалу, зафіксованого нами протягом 80-90 років ХХ століття на Поліссі у Брестській, Гомельській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Чернігівській та Київській областях, ще й у тому, що записи із деяких населених пунктів Гомельської, Житомирської та Київської областей, розташованих неподалік Чорнобиля (с. Верхні Жари Брагінського р-ну Гомельської обл. міститься у 30-кілометровій зоні), здійснені перед виселенням їхніх мешканців зі своїх сіл. Важливо також, що в науковий обіг буде уведено певний пласт лексики, що обслуговує народне лікування засобами грибів.

Наше дослідження може бути маленьким внеском у реконструкцію давньої духовної культури, зокрема прастану обряду (народного лікування) та шляхів його історичного розвитку, дає змогу простежити зміну явища в часі³. Народна медицина сама по собі є етнологічно мотивованою, як, наприклад, народні розваги чи просто назва будь-якої побутової реалії, а лексика народної медицини та лікувальної магії – одна з тематичних груп лексем-репрезентантів української етнокультури і побуту⁴. До наших днів дійшло багато знань із древніх часів про лікування травами (древні трактати, травники тощо), витoki чоґо, можливо, знаходяться в замовляннях, проте нам не трапилися зґадки про лікування грибами в означених джерелах, на противагу сьогоднішньому часу, коли нами зафіксовано, як на Поліссі використовують лікувальні властивості білого гриба, дощовика, порхавки, а також мухомора.

Як виявляли лікувальні властивості рослин? Коріння народної медицини в далекому минулому, в дохристиянських, ведичних, часах. Наші предки заклали початки народної медицини в застосуванні цілющих рослин, у пошуках яких бродили тварини, якщо траплялося захворіти (лихоманка, рани тощо). Спостерігаючи за тваринами, як вони лікували себе від хвороб (а тварини завдяки своєму дивовижному інстинкту безпомилково визначають, яка трава може бути помічною в кожному конкретному випадку), первісні люди навчилися підтримувати своє здоров'я за допомогою пропонуваннх Природою засобів⁵. Щодо грибів, то цілком можливо, що древня людина спочатку принохувалась, а затим обережно пробувала на смак ще один витвір Природи – гриби, оскільки до нашого часу дійшли нехитрі способи розпізнавання

³ Конобродська В. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики: Навчальний посібник. – Житомир: «Полісся», 2003. – С. 40.

⁴ Цимбал Н. Етнолінгвістичний аспект вивчення лексичної мотивації в українському діалектному мовленні // Етнолінгвістичні студії. 1. – Житомир: «Полісся», 2007. – С. 59, 61.

⁵ Джарвіс Д.С. Мед и другие естественные продукты: Опыт и исследования одного врача. – К., 1991. – С. 10-11.

істівних грибів, які мікологи називають забобонами⁶.

Людина намагалася лікуватися всіма доступними їй засобами, насамперед травами (припускаємо, що й грибами, про що свідчить зафіксований нами польовий матеріал). Спочатку це були, на думку дослідників, “мімічно-магічні дії” (за М.С. Грушевським), основу яких становлять позавербальні способи взаємодії людини зі світом, які можуть виявлятися в ритуальних танцях, потім внутрішній зміст реальних предметів починає фіксуватися словами: саме словами починають описуватися магічні дії (замінюють собою дію, часто супроводжують її), слово перетворюється на символ. Так з’являється віра у всесильність слова і, отже, починається якісно новий етап розвитку духовної культури людства⁷. Якщо ж не допомагало “своє” лікування, ішли до волхвів, що володіли секретами слова, довголіття та лікування травами, створили астрологічну сакральну медицину⁸, до відунів, знахарів, які часто вдавалися до замовлянь, що були ключем до засобів лікування первісних племен, уламками язичницьких міфів і молитов, молитвословом язичництва¹⁰.

Структурна опозиція *істівних* : *неістівних* грибів у поліській мікономінації з огляду на лікувальні властивості грибів дозволяє виділити таку бінарну опозицію, як *білий гриб* : *мухомор*. Тож зупинимося на лікувальних властивостях грибів, зокрема білого гриба та мухомора, оскільки нами не виявлено інформації про лікувальні властивості сироїжки, масляка, бабки, підосичника, зеленушки, печериці тощо, за винятком дощовика і порхавки (а це вже буде інше дослідження). За структурою номінативних одиниць зафіксована нами в польових дослідженнях лексика, що обслуговує народну медицину, зокрема народні методи лікування білими грибами та мухоморами, представлена мікротекстами, зрідка словосполученнями.

Пропонуємо зібрані на Поліссі матеріали, які, на нашу думку, можуть збагатити фактологічну базу діалектології. Думаємо, вони прислужаться і дослідникам етнолінгвістики, оскільки тексти, в тому числі й мікротексти, як відзначають М.І. Толстой і

⁶ Дудка І.А., Вассер С.П. Грибы: Справочник миколога и грибника. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 387-388.

⁷ Ятченко В.Ф. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. – К., 1998. – С. 81-82.

⁸ Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Укр. письменник, 1993. – С. 19.

⁹ Мойсієнко В. Поліські замовляння // Дреляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів: Вид-во Інституту народознавства НАН України, 1996. – С. 121-123; Ятченко В.Ф. Про розвиток духовності українського етносу дохристиянської доби. – К., 1998. – С. 55.

¹⁰ Новикова М. Прасвіт українських замовлянь // Українські замовляння. – К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1993. – С. 7-8.

С.М. Толстая, набувають ніби статусу “пам’ятників” народної культури (поряд із пам’ятниками фольклору), які можна розтлумачувати, коментувати, зіставляти один з одним і з іншими джерелами¹¹.

Лікувальні властивості **білого гриба** та народне лікування

- *ста\рого \білого г\ри\ба роз\мочувал’і у\моло\це і\кла\дуц’ і\к\гру\д’і / йак\ску\ла / кла\дуц’ г\ри\ба \мок\рого / **чи\р’е – с\ку\ли*** (Дк Житк Г);

- *йак **на\ри\у** / кип’а\ц’ац’ мала\ко / \ки\дай\уц’ г\ри\ба і\при\лож\уц’ до\на\рива* (Крв Нар Г);

- *\кол’іс\ро\б’іл’і / йак **на\ри\у** / пр’і\кла\дал’і / рос\нар’і\вай\ут і\пр’і\кла\дай\ут* (Ст Лел Г);

- *ста\рийе^і \б’і\лийе^і г\ри\би \варат’ у\моло\ков’і і\при\кла\дай\ут до\бо\л’ач\ки* (Ккл Ман В);

- *\нар’ат’ у\моло\ц’і і\при\кла\дай\ут до **на\рива*** (Крс ВВ В);

- *ста\рим **ш\чос’** л’і\ку\йт’* (Лб Ллюб В);

- *ста\рого \сушеного роз\моченого г\ри\ба при\кла\дай\ут до **на\рива** – і\прори\вайе* (Хрх Луц В);

- *ста\рого г\ри\ба \на\ри\ли у\моло\ц’і / при\кла\ду\вали до\бо\л’ач\ки і\вер\х\прори\вай\у* (Жвк Вол Р);

- *ста\рим г\ри\бом\к\рас\ним / мо\чит’ йо\го у\шип\ту\д’евет’ ден’ – і\йак **на\ти\ран’\е*** (Лпк Гош Р);

- *ста\рого \жо\у\того г\ри\ба \мо\чет у\моло\ц’е і\при\кла\дай\ут до\ран – до **на\риво\у** / помо\га\йе* (БВ Пол К);

- *ста\ри \б’\є\ли г\ри\б / йо\го \су\шат’ і\при\кла\дай\ут до **ран** / ко\ли роз\мо\чат’* (Рзв Іван К);

- *\йес\л’і \буд’е **на\ри\у** / су\хої г\ри\б / ста\ри / на\мо\чит’ у\ки\п’я\чо\ном\моло\ц’е / при\кла\дат’ до\ра\ни – ви\т’а\гу\йе* (СБ Щорс Ч);

- *при\кла\дай\ут до\ра\ни / йак **чир’а\ки*** (Жд Сем Ч);

- *ва\ри\ли / при\кла\дали до **на\рива** / од **у\раз\ак*** (Бл НС Ч).

Лікувальні властивості **мухомора** і народне лікування

- *во\ни \вред\нийе // на\л’е\кар\ство \мо\чат’ // **на\ти\рай\ут’ \ру\ки / \но\ги*** (Глн Стол Б);

- *му\ха\мор су\хої (су\шон\и\й) / на\с\той\ку \д’ел\ай\уц’ / **п\й\уц’ і\нат’і\рай\ут** \рук’і / \ног’і* (Зл Калн Г);

- *му\хо\моро\й на\мо\ч’ім і **ви\т’і\рай\у** \ног’і / \рук’і* (Ст Лел Г);

- *му\хо\мори у\п\л’аш\ку / зал’і\вал’і го\рел\кой\у / на\с\той\вал’і і\ног’і **нат’і\рал’і** / \рук’і* (Дк Житк Г);

¹¹ Толстые Н.И. и С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический сборник. – Москва, 1983. – С. 3-21.

- *намо\чит мохо\мори у га\релиці і нати\раца:а / йак к\рутит \ноги / \руки* (БВ Пол К);
- *си\р'і чер\воні мухо\мори з \б'ілими \ц'атками / ў глек / зако\пали ў на\воз / у\париўс'а / пустиў сок / на\терли \соком \ноги / стаў чоло\в'ік хо\дит'* (Крл Корп Ч);
- *муха\мор нас\тайівайут ў сп'ірт\нойе / і раст'\іран'іе* (Дбр Добр Г);
- *\л'ечац' / ум'\іран':е* (Рч Лоїв Г);
- *муха\мори нас\тайіуйут д'л'а нат'\іран':а* (ВЖ Браг Г);
- *маха\мори \рѣжуц' у п\л'ашку / напус\кайе сок / і нац'\іран':е* (Прг Олев Ж);
- *маха\мора йак моло\г'ен'ка / \к'ідайуц' ў сп'ірт да нац'\іран':е роб\лац'* (Тх Овр Ж);
- *муха\мори нас\тайіуйут д'л'а рас\т'\іран'іа ат ламо\ти ў кас\т'ах* (ВЖ Браг Г);
- *муха\морк'і л'а\чебнийе // на л'а\карство напи\хайут' йіх у п\л'ашку / нали\вайут' с\п'іртом і нат'\ірайут'* (НЯ Ріпк Ч);
- *у п\л'ашку з го\р'ілкоіу \кидайут' \сир'і мухо\мори (чер\вон'і з \б'ілим) / і ў на\воз / д'в'і не\д'іл'і нас\тойіуйут' / то\д'і вिति\райут' \руки / пояс\ниц'у од \радику\л'іта* (Хвм Борз Ч);
- *нас\тойіуйут' на спир\ту / і йак вिति\ран':е од реўма\т'ізма* (Вл Мал Ж);
- *нас\тойіуйут' на спир\ту / пит' од\ну \чайну \ложку од за\дишки* (Вл Мал Ж);
- *чер\воні / з \б'ілими \ц'атками мухо\мор / нас\тойені на го\р'іл'ц'і / пйут' \капл'ами од \нерв'іў* (Крл Корп Ч);
- *нас\тайівайут на \водк'е муха\мор су\хой (су\шон:і) / ког\да бо\л'іт \п'еч'ен' / і пйуц' // \п'еч'ен' н'е бо\л'іт* (Зл Калн Г);
- *нас\тайіуйут' чер\вон'і мухо\мори з \б'ілими \ц'атками на спир\ту / ўнутр' од жел\удка / \капл'ами по пйат' штук пйут'* (Крл Корп Ч);
- *шос' \йіми \л'ѣчат'* (Збк Олев Ж).

Список населенных пунктов і скорочень

1. Глинка	Столинський	Брестська	Глн Стол Б
2. Дяковичі	Житковицький	Гомельська	Дж Житк Г
3. Стодоличі	Лельчицький	Гомельська	Ст Лел Г
4. Кірове	Наровлянський	Гомельська	Крв Нар Г
5. Золотуха	Калинковецький	Гомельська	Зл Калн Г
6. Верхні Жари	Брагинський	Гомельська	ВЖ Браг Г
7. Ручайка	Лоївський	Гомельська	Рч Лоїв Г
8. Дубрівка	Добруський	Гомельська	Дбр Добр Г
9. Красностав	Володимир-	Волинська	Крс ВВ В
10. Хорохорин	Волинський	Волинська	Хрх Луц В
11. Люб'язь	Луцький	Волинська	Лб Люб В
12. Кукли	Любешівський	Волинська	Ккл Ман В
13. Жовкіни	Маневецький	Рівненська	Жвк Вол Р
14. Липки	Володимирецький	Рівненська	Лпк Гош Р
15. Перга	Гошанський	Житомирська	ПргОлев Ж
16. Зубковичі	Олевський	Житомирська	ЗбОлев Ж
17. Тхорин	Олевський	Житомирська	Тх Овр Ж
18. Владівка	Овруцький	Житомирська	Вл Мал Ж
19. Буда-Варовичі	Малинський	Київська	БВ Пол К
20. Розважів	Поліський	Київська	Рзв Іван К
21. Нові Яриловичі	Іванківський	Чернігівська	НЯ Ріпк Ч
22. Ховми	Ріпкинський	Чернігівська	Хвм Борз Ч
23. Блισταва	Борзнянський	Чернігівська	Бл НС Ч
24. Карильське	Новгород-	Чернігівська	Крл Корп Ч
25. Старі Боровичі	Сіверський	Чернігівська	Сб Щорс Ч
	Коропський		
	Щорський		

Валентина Прус

Народное лечение некоторыми видами грибов

В статье сделана попытка исследовать способы народного лечения грибами, в частности белыми грибами и мухоморами, и лексику, которая их представляет, что есть источником не только диалектологических поисков, но и этнолингвистических.

Ключевые слова: белый гриб, мухомор, диалектология, этнолингвистика, собирательство, микология, лечебные свойства, заговоры.

Valentyna Prus

Folk Treatment with Some Fungus Species

In the article «Folk Treatment with Some Fungus Species» the author endeavoured to research into the means of folk treatment with mushrooms, edible boletuses and fly agarics in particular as well as the vocabulary which represents them and serves as a source of not only dialectological search but also ethnolinguistic one.

Key words: edible boletus, fly agaric, dialectology, ethnolinguistics, collecting, mycology, medicinal properties, charm.